

Міністерство освіти і науки України

Ніжинський
державний університет
імені Миколи Гоголя

Наукові записки

Філологічні науки

Книга 1

Ніжин – 2015

УДК 81'373.45=111:340.113=161.2

АДАПТАЦІЯ АНГЛОМОВНИХ ПРАВНИЧИХ ТЕРМІНІВ У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОГО КОНСОНАНТИЗМУ**Сергєєва Г. А.**

У статті подано результати аналізу фонетичної адаптації англomовних запозичень. Досліджено особливості їх фонетичної трансформації в системі українського консонантизму. Встановлено основні види консонантних субституцій, причини виникнення термінів-варіантів та шляхи їх унормування.

Ключові слова: англomовні запозичення, фонетична адаптація, фонетична трансформація, консонантні субституції.

В статье приведены результаты анализа фонетической адаптации англоязычных заимствований. Изучены особенности их фонетической трансформации в системе украинского консонантизма. Определены основные виды консонантных субституций, причины возникновения терминов-вариантов и способы их нормирования.

Ключевые слова: англоязычные заимствования, фонетическая адаптация, фонетическая трансформация, консонантные субституции.

The article provides results of the analysis of the English loan words phonetic adaptation. Peculiarities of their phonetic transformation in the Ukrainian language consonant system are researched. The main types of consonants substitution, the reasons of alternative terms appearance and possible ways of their standardization were identified.

Key words: the English loan words, phonetic adaptation, phonetic transformation, consonants substitution.

Розвиток української мови, як складної, динамічної системи, супроводжується впливами інших мов, насамперед на лексичному рівні. Запозичення іншомовної лексики відбувається постійно, змінюються лише мови-донори та основні сфери впливу. Останні декілька десятиліть характеризуються появою значної кількості англomовних запозичень, насамперед у сфері термінології, зокрема й у терміносистемі права.

Проблемі лексичних запозичень присвячено достатньо велику кількість праць, в яких досліджуються загальнотеоретичні та прикладні питання проблеми запозичень, однак дослідження процесу фонетичного освоєння англomовних запозичень відсутні. Разом з тим слід зазначити, що цей аспект є достатньо важливим, особливо в правничій термінології, яка потребує чіткого нормування і не допускає наявності термінів-варіантів.

Пристосування до фонетичної системи мови-реципієнта – це складний і тривалий процес формальної адаптації запозичень до нового мовного середовища, оскільки зовнішня форма запозичених слів, за спостереженнями дослідників, зазнає змін як під час їх входження в систему мови-реципієнта, так і протягом подальшого функціонування в ній [1, с. 178]. Фонологічна адаптація, за спостереженнями А. Білецького [2, с. 18], базується на відповідностях між фонологічними системами мов, які знаходяться у стані контакту.

Вокальні та консонантні субституції, тобто заміна іншомовного звука найближчим до нього звуком рідної мови, і є об'єктом спостереження під час дослідження процесу освоєння запозичених слів фонетичною системою мови-реципієнта. Очевидно, що за умов абсолютної адекватності звукових субституцій не було б необхідності в дослідженні особливостей звукової натуралізації запозичених слів на українському мовному ґрунті. Таку необхідність може викликати тільки наявність варіантів, різних способів субституції іншомовного звука, що викликані певними зовнішніми та внутрішніми причинами. Це виявляється особливо актуальним у випадках взаємодії неспоріднених мов з неадекватними елементами фонетичної системи, зокрема таких лінгвально віддалених мов, як

англійська та українська. Непослідовність передавання одних і тих самих звуків, які знаходяться в однаковій позиції у слові, відносять до негативних рис адаптаційних традицій нашої мови, що пояснюється саме відмінностями фонологічних систем взаємодіючих мов [2, с. 18].

Отже, метою даної статті є аналіз англомовних запозичень в українській правничій терміносистемі з погляду їх фонетичного оформлення, встановлення тенденцій їх адаптації на фонетичному рівні в системі українського консонантизму, визначення причин виникнення фонетичних варіантів у запозичених слів у новому мовному середовищі та можливих шляхів їх унормування.

Консонантизм досліджуваних нами взаємодіючих мов має свої особливості. По-перше, українська мова переважає англійську кількістю приголосних (відповідно 32/24), через що її і відносять, на відміну від англійської, до мов консонантного типу. Слід зазначити, що багатий консонантизм є спільною типовою рисою всіх слов'янських мов [3, с. 18], оскільки поряд з "основними" з артикуляційного погляду приголосними (23), в українській мові існують м'які та подовжені, або довгі, приголосні фонем, які складають периферійну підсистему. В англійській мові немає особливих приголосних фонем, які б відрізнялися від співвідносних їм інших фонем своїм пом'якшенням чи довготою. Отже, для англійського консонантизму, на відміну від українського, не властиве фонологічне протиставлення за тривалістю (довгі / короткі) та за ступенем палаталізації (м'які / тверді). Консонантні системи двох мов також характеризуються різною дистрибуцією приголосних фонем за групами протиставлень та відсутністю в українській мові відповідників деяких англійських фонем. Англійські приголосні мають також ряд артикуляційних особливостей. Наприклад, англійські глухі приголосні вимовляються більш енергійно, ніж подібні до них українські фонем, передньоязичні приголосні в англійській мові є альвеолярними, а в українській мові вони замінюються дентальними фонемами.

Приголосні фонем в англомовних запозичених термінах підлягають на українському мовному ґрунті повній або частковій субституції. Більшість приголосних фонем в обох мовах, незважаючи на деякі артикуляційні особливості, близькі за звучанням, тому англійські фонем легко замінюються близькими до них українськими приголосними. При цьому в більшості випадків спостерігаємо встановлення регулярних простих діяфонічних зв'язків. Приголосні /b→b/, /p→p/, /m→m/, /f→f/, /d→d/, /t→t/, /k→k/, /n→n/ зазнають простої субституції українськими приголосними і винятків не мають, наприклад: *abandon* – *абандон*; *detention* – *детеншен*; *dumping* – *демпінг*; *off-shore* – *офшор* та ін.

Пристаюючи до фонетичної системи української мови, англійські приголосні втрачають не властиві консонантній системі нашої мови артикуляційні риси і натомість, замінюючись відповідними українськими фонемами, набувають ряд особливостей. Так, англійські глухі проривні втрачають напруженість, яка в англійській мові є додатковою супровідною фонематичною рисою їх артикуляції: *barrister* – *барістер*; *broker* – *брокер*, а англійські передньоязичні приголосні з апікальною артикуляцією змінюються в українській мовній системі подібними до них приголосними фонемами з дорсальною артикуляцією: *alternate* – *альтернам*; *leasing* – *лізинг*. Однак передавання англійських приголосних в українській мові має і певні особливості, зокрема встановлення складних діяфонічних зв'язків між деякими фонемами англійської та української консонантних систем і, як наслідок, широка варіативність засобів їх передачі на україномовному ґрунті.

Так, в англійській мові "темний" та "світлий" відтінки приголосної // є двома позиційними варіантами цієї фонем. Світлий варіант фонем // вживається перед голосними та /j/ і характеризується легкою палаталізацією, а темний – перед приголосними та в кінці слова. На українському мовному ґрунті фонема // передається двома різними фонемами /л/ та /л':

1) фонемою /л/ у позиції перед приголосними та в кінці слова, що відповідає орфоепічним нормам англійської мови, та перед голосними /a/, /o/, /y/, /e/, /i/, що пояснюється підпорядкуванням відповідних запозичених термінів правилам української орфографії: *holding* – *голдінг*; *goodwill* – *гудвіл*; *dismissal* – *дисмисл*; *default* – *дефолт*; *dealer* – *дилер*; *elect* – *елект*; *schedule* – *шедула*; *common law* – *комен ло*; *rollover* – *роловер*; *lumpsum charter* – *лупсум чартер*;

2) м'якість /л'/ позначається на письмі літерами я, ю, і, ь: *alienation* – *алієнація*; *delivery* – *делівері*; *derilict* – *дерілікт*; *on-call* – *онколь*; *freehold* – *фригольд*.

При цьому українська приголосна /л'/ більш палаталізована, а /л/ більш тверда, ніж відповідні англійські варіанти. Крім того, англійська та українська фонемні відрізняються артикуляцією, тому англійська альвеолярна артикуляція замінюється в українській мові дорсально-альвеолярною. Слід також зауважити, що відтворення цієї англійської фонемні свідчить про те, що проаналізовані англіцизми підкоряються фонологічним нормам української мови, демонструючи відхилення від орфоепічних норм мови-джерела. У запозичених термінах англійської походження спостерігається вживання твердої приголосної /л/ у тих позиціях, де в англійській мові вона вимовлялася з невеликим ступенем палаталізації, зокрема після голосних, і навпаки – палаталізація на українському мовному ґрунті “темного” відтінку англійської приголосної: *bill* – *білль*; *domicile* – *доміциль*; *alternate* – *альтернат* та ін. У зв'язку з цим виникає варіантність /л/ - /л'/ у термінах *гомруль* – *гомрул*; *білль* – *біл*, *онкол* – *онколь*.

Складні діафонічні відносини конвергентного характеру встановлюються між англійськими губними /w/ і /v/ та українською приголосною фонемою /в/. Субституція /v → в/ має в українській правничій термінології стабільний характер: *voucher* – *ваучер*; *venture* – *венчурний*; *delivery* – *делівері*; *cover* – *ковер*; *overdraft* – *овердрафт*. Англійський приголосний [w] за артикуляцією подібний до українського сонанта [в], хоча при вимові цього приголосного в англійській мові губи значно більше округлюються і випинаються вперед, як для вимови українського звука [у]. Мабуть, через це англійську фонему /w/ в українській мові іноді передають фонемою /у/, наприклад: *уікенд*, *уотергейт*. Проте в нашому дослідженні такі випадки не зафіксовані і загальною тенденцією передавання фонемні /w/ у правничих термінах, запозичених українською мовою з англійської, є її субституція українською /в/, наприклад: *warrant* – *варант*; *goodwill* – *гудвіл*; *switch* – *світч*; *swift* – *свіфт*; *swop* – *свол*. До речі, у словах, де в мові-джерелі графема “w”, відповідно до орфоепічних норм англійської мови, позначає нуль звука, вона також не відтворюється графічними засобами української мови. Це можна пояснити відтворенням на україномовному ґрунті фонемного складу цих запозичень: *underwriter* – *андерайтер*; *underwriting* – *андерайтинг*.

Особливістю передавання українською мовою англійської приголосної /r/ в англійських правничих термінах, стійким діафоном якої є українська фонема /р/ [пор.: 4, с. 134], є те, що вона відтворюється в позиції після голосного, де в британській мові звук [r] зникає, а в американській вимовляється нечіткий, ковзний звук [ɹ], наприклад: *attorney* – *аторней*; *auditor* – *аудитор*; *barrister* – *баристер*; *barter* – *бартер*; *broker* – *брокер*; *voucher* – *ваучер*; *verdict* – *вердикт*; *dealer* – *дилер*; *corruption* – *корупціонер*; *concern* – *концерн*. У цих випадках можна припустити вплив орфографії або запозичення термінів з американського варіанту англійської мови. Хоча, стосовно кінцевої позиції у слові, цілком можливими є морфонологічні чинники, оскільки тут приголосна /r/ входить до складу суфікса – er (or), який в українській мові послідовно замінюється суфіксом – ер (ор). При цьому слід зазначити, що на фонетичне оформлення деяких термінів під час їх запозичення в українській мові могло вплинути посередництво інших мов. Зокрема термін *концерн* був запозичений з англійської мови через німецьке посередництво [5], що позначилося на його звуковому складі в українській мові, пор. нім. Konzern.

На увагу заслуговує також дослідження особливостей фонетичного освоєння українською мовою англійських термінів з приголосними /g/ та /h/. Історія графічного та фонетичного відображення фонемні /g/ у словах іншомовного походження на українському ґрунті тісно пов'язана з історією літери ґ у нашій мові. Літера ґ на позначення проривного приголосного [g] у 1933 році була вилучена з українського алфавіту і, таким чином, в українській мові для позначення цього звука тривалий час навіть не було окремої літери. І, хоча згідно з новим (1996 р.) “Правописом української мови”, літера ґ для позначення проривного задньоязикового звука була повернута в український алфавіт, проте в українському мовознавстві й досі немає єдиної думки щодо фонематичності

звучає [r]. Так, слабе протиставлення іншим фонемам української мови, можливість заміни його фарингальним [r] у вимові частини українців і тенденція до такої заміни, що існує в полтавсько-київському діалекті, дають підстави Л. Прокоповій [9, с. 112] заперечувати фонематичність приголосного [r], а отже і потребу позначати його на письмі відповідною літерою. Однак, на думку О. Пономарева [8, с. 19], літера r, яка позначає відповідний звук, необхідна для розрізнення на письмі й у вимові багатьох слів, таких як *rhim* і *rhim*, *grati* і *grati*, *gulі* і *gulі* та ін., що свідчить про наявність протиставлень та смислорозрізнявальної функції у приголосного [r] і доводить його фонематичність.

За спостереженнями В. Перебийніс [6], які хронологічно відносяться до 70-х рр., в українській мові спостерігалася постійне звуження сфери застосування фонеми /r/, що, можливо, відбувалося через тривалу відсутність в українській абетці літери на його позначення. Саме з цієї причини до недавнього часу англійська фонема /g/ в англійських термінах послідовно передавалася фонемою /r/ та відтворювалася на письмі відповідно літерою r, що зафіксовано у словниках, наприклад: *grant* – *грант*; *inauguration* – *інаугурація*; *goodwill* – *гудвіл*; *hooligan* – *хуліган*. Хоча у словниках початку ХХ століття ці ж англійські терміни зафіксовані з літерою r на позначення англійської приголосної /g/: *інаугурація*, *хуліган* [7]. З поновленням літери r в українській мові спостерігається більш активне вживання позначуваного нею звука, до того ж часто недоречно. Як зазначають укладачі Словника економічних термінів (1997) [11, с. 4], це викликано тим, що правила вживання цієї літери ще до кінця не розроблені, а критерії вибору між літерами “r” та “r” досить розмиті.

Однак, якщо у передаванні іншомовних термінів дотримуватись вимови мови-джерела, то англійську фонему /g/ слід передавати українською проривною /r/, оскільки ці приголосні в англійській і українській мовах творяться аналогічно, і, до того ж, в українському алфавіті є графічне позначення фонеми /r/. Таким чином, субституція англійської /g/ українською фонемою /r/ не суперечить, як нам здається, фонологічній природі української мови, хоча у досліджених нами запозичених правничих термінах ця англійська фонема послідовно передається фарингальною /r/. Таке передавання цього англійського звука зумовлене, на наш погляд, мовною традицією.

Подібне спостерігається і при трансформації англійських термінів з фонемою /h/. В українській мові ця фонема встановлює складні діяфонічні зв'язки конвергентного характеру з двома українськими фонемами /r/ та /x/, наприклад: /h/→/r/: *home rule* – *гомрул*; *leasehold* – *лізгольд*; *freehold* – *фригольд*; /h/→/x/: *hijacker* – *хайджекер*; *hijacking* – *хайджекін*; *hacker* – *хакер*; *deck holder* – *декхолдер*; *know-how* – *ноу-хау*. При цьому спостерігається виникнення фонетичної варіантності: *hedge* – *хедж* – *гедж*; *hiring* – *хайринг* – *гайринг*.

Слід зауважити, що передавання в українській мові іншомовної придихової фонеми /h/ українською задньоязиковою /x/, зокрема в давніх запозиченнях, зумовлено, очевидно, впливом російської мови, де аналізованому англійському звукові відповідає лише фонема /x/, оскільки там немає фрикативної /h/, а є лише фонеми /r/ і /x/. В українській же мові англійській фонемі /h/ відносно відповідає фарингальний /r/, тому вимова /x/ на місці етимологічного /h/ лише наслідує російську практику передавання цього звука, не маючи під собою жодних мовних підстав. О. Пономарів вважає таке передавання фонемі /h/ помилкою проти української фонетики й вимови [8, с. 20]. Тому дослідники пропонують у новіших запозиченнях придихання /h/ всюди передавати через /r/, особливо в запозиченнях з англійської мови, а на місці етимологічного /g/ вживати /r/ [10, с. 4–5]. Наше дослідження фонетичної трансформації англіцизмів, до складу яких уходить фонема /h/, на ґрунті української мови й порівняння артикуляційно-акустичних характеристик англійської та відповідних українських фонем дає підстави погодитися з вищезгаданими думками науковців та пропонувати як нормативні терміни *гедж* та *гайринг*.

Відтворення передньоязикових фрикативних /s/, /z/ у складі англійських правничих термінів на ґрунті української мови відбувається, як правило, шляхом їх субституції відповідними українськими фонемами /c/ і /z/, які, відрізняючись від англійських в основному тільки місцем утворення перепони, мають більш різкий,

свистячий характер, ніж їхні англійські відповідники. Фонема /s/ має декілька українських фонем-субститутів. У переважній більшості термінів вона відтворюється українською /c/, на початку слова і перед приголосною – послідовно, що відповідає англійській вимові, наприклад: *solicitor* – **соліцитор**; *summit* – **саміт**; *sponsor* – **спонсор**; *spot* – **спот**; *consols* – **консоли**; *dismissal* – **дисмисл**; *privacy* – **прайвеси**; *trust certificate* – **траст-сертифікат**; *notice* – **нотис**; *subvention* – **субвенція** та ін.

У деяких термінах зустрічається передавання англійської глухої фонemi /s/ українською дзвінкою /z/: *leverage lease* – **левереджліз**; *leasehold* – **лізгольд**; *leasing* – **лізинг**; *licenser* – **ліцензіар**.

Із традиційним передаванням в українській мові латинської літери “с” українською графемою “ц” пов’язана, на нашу думку, субституція англійської /s/, яка в цих термінах позначається на письмі графемою “с”, українською фонемою /ц/: *domicile* – **доміциль**; *cancelling* – **канцелінг**; *concert* – **концерн**; *suicide* – **суїцид**. Важливими чинниками в засвоєнні деяких термінів є опосередкований шлях їх запозичення та аналогія до існуючих в українській мові слів із подібним фонетичним оформленням, зокрема, термін *concert*, як ми зазначали раніше, є англомовним за походженням словом, але запозиченим через посередництво німецької мови, що і засвідчує його фонетичне відтворення в українській мові. Термін *ліцензіар* оформився, на нашу думку, за аналогією до запозиченого раніше слова *ліцензія* латинського походження, що запозичене через посередництво німецької – нім. Lizenz, або польської мови – польськ. licencja.

Передавання фонemi /z/ через /c/, можливо, зумовлено до деякої міри орфографією: *gross terms* – **грос-термс**; *futures* – **ф’ючерс**. В останньому випадку причиною може бути запозичення відповідного терміна з американського варіанту англійської мови, де літера “s” передає глуху приголосну /s/.

У звукосполученнях [st], [sp] англійському [s] завжди відповідає основний алофон української приголосної фонemi /c/, що відображає особливості норм англійської орфоєпії, наприклад: *estoppel* – **есмопель**; *distributor* – **дистрибу’ютор**; *district* – **дистрикт**; *investor* – **інвєсттор**; *trust* – **траст**; *stand-by* – **стенд-бай**; *dispatch* – **диспач**; *sponsor* – **спонсор**; *spot* – **спот**; *spread* – **спред**.

Дуже важливою рисою обох мов є фонологічне розрізнення дзвінких та глухих приголосних, тому освоєння англомовних запозичень в українській мові характеризується збереженням дзвінкості кінцевих приголосних, наприклад: *bond* – **бонд**, *dumping* – **демпінг**, *kidnapping* – **кіднепінг**. Оглушення кінцевої приголосної в запозиченні *standard* – **стандарт** пояснюється, очевидно, посередництвом російської мови, оскільки для неї характерне оглушення дзвінких у кінцевій позиції. Пор.: рос. стандарт; нім. Standard; слов. standard; польськ. standard.

Протиставлення приголосних за твердістю – м’якістю не має в англійській мові фонологічного характеру, і, хоча англійські приголосні в певних позиціях досить часто характеризуються м’яким або твердим забарвленням, вони ніколи не палаталізуються перед голосними переднього ряду. Тому регулярну палаталізацію англійських приголосних перед українською /i/ можна вважати ознакою фонетичного освоєння відповідних запозичень: *admonition* – **адмоніція**, *affidavit* – **афідевіт**, *goodwill* – **гудвіл**.

Англомовні правничі терміни з подвоєними приголосними на ґрунті української мови звичайно передаються однією приголосною фонемою: *barratry* – **баратрія**; *business* – **бізнес**; *warrant* – **варант**; *goodwill* – **гудвіл**; *call* – **кол**; *common law* – **комен ло**; *corroboration* – **короборація**; *corruption* – **корупція**. Це повністю відповідає їх оригінальній вимові, оскільки подвоєні приголосні в англійській мові позначають одну фонему, що також відповідає й нормам української орфоєпії.

Дослідження виявило, що проаналізовані англомовні терміни зазнали повної фонематичної субституції в системі консонантизму. Разом з тим є англомовні терміни, які мають у мові-реципієнті фонетичні варіанти, що є негативним явищем для терміносистеми. Отже, необхідним є подальше дослідження даної проблематики з метою виявлення основних тенденцій фонетичного освоєння англіцизмів в системі української мови, їх узагальнення та встановлення чітких правил правопису запозичень.

Література

1. Биржакова Е.Э. Очерки по истории лексикологии русского языка XVIII в. Языковые контакты и заимствования / Е. Э. Биржакова, Л. А. Войнова, Л. А. Кутина. – Л.: Наука, 1972. – 430 с.
2. Білецький А. О. Адаптація давньогрецького ономастикону в східнослов'янських мовах / А. О. Білецький // Іноземна філологія. – Львів, 1971. – Вип. 24. – С. 17–23.
3. Жлуктенко Ю. О. Порівняльна грамати́ка англійської та української мов. Посібник для вчителів / Ю. О. Жлуктенко. – К.: Рад. школа, 1960. – 160 с.
4. Жлуктенко Ю. О. Українсько-англійські міжмовні відносини: Українська мова у США і Канаді / Ю. О. Жлуктенко. – К.: Вид-во Київськ. ун-ту, 1964. – 168 с.
5. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. – М.: Русский язык, 1998. – 848 с.
6. Перебийніс В. Кількісні та якісні характеристики фонем сучасної української літературної мови / В. Перебийніс. – К.: Наук. думка, 1970. – 272 с.
7. Підприємницьке право України: Підручник. – Х., 2000. – 480 с.
8. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посібник / О. Пономарів. – К.: Либідь, 1999. – 240 с.
9. Прокопова Л. Приголосні фонеми сучасної української літературної мови / Л. Прокопова. – К.: Вид-во Київськ. ун-ту, 1958. – 112 с.
10. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2000. – 680 с.
11. Словник-посібник економічних термінів: Рос.-укр.-англ. / О. М. Дрозд, В. В. Дубічинський, А. С. Д'яков та ін.; За ред. Т. Р. Кияка. – К.: Вид. дім “KM Academia”, 1997. – 264 с.